

PROFIL KRČKOG GLAGOLJAŠA U PROŠLOSTI

Mihovil BOLONIĆ

1. GEOGRAFSKO-POLITIČKI VID OTOKA KRKA

Da bismo mogli što bolje upoznati profil krčkog glagoljaša moramo prije svega uočiti ambijent u kojem se odgajao, u kojem je živio i djelovao. Otok Krk, o kojem je ovdje govor, bio je po svojem smještaju na granici Istoka i Zapada te je tako dolazio pod utjecaj koliko istočne toliko i zapadne kulture. Dolaskom na otok Krk, Hrvati su tu našli tragove grčko-romanske i već kršćanske kulture. Tom utjecaju istočnih i zapadnih struja posebno je pogodovala trgovina u smjeru Istok-Zapad i obratno koja je prolazila preko Krka. Međutim, opadanjem bizantinske prevlasti na Balkanu i u Dalmaciji, otok Krk se koncem 12. i početkom 13. stoljeća sve više orijentira prema Zapadu i tako dolazi sve više po utjecaj zapadne kršćanske kulture i civilizacije. To će posebno doći do izražaja dolaskom otoka Krka pod mletačku vladavinu (1480).

U tome su svakako odigrale svoju, ne malu, ulogu i političke prilike. Otok je Krk politički već od doseljenja Hrvata većinom pod tuđim gospodarima. Krk, kao sastavni dio Dalmacije, većim je dijelom bio pod vlašću Bizanta. Tek u drugoj polovici 9. stoljeća dolazi pod zaštitu kneza Hrvatske, da se onda ponovno u drugoj polovici 11. stoljeća nade pod vlašću hrvatskih narodnih vladara (Petar Krešimir IV, Zvonimir). Uza sve to hrvatska politička vlast imala je veoma malo zgode da se učvrsti na otoku Krku, dok je pretežno sve više jačalo vladanje Venecije. Njena se vlast od početka 12. stoljeća isprepletala s jedne strane s bizantskim suverenitetom, a s druge strane s vlašću hrvatskih narodnih vladara. I tako se od god. 1118. do 1480. ta vlast koleba između venecijanske i ugarsko-hrvatske prevlasti. Ali kroz sve to vrijeme gotovo samostalno drže na otoku vlast domaći krčki knezovi (od god. 1426. zvani Frankopani). To je doba kad se na Krku učvrstio narodni jezik i glagoljica koja je postala narodno pismo. O toj ulozi Frankapana N. Klaić piše: „Ipak imaju Frankapani, kao domaći ljudi, otočani, izvanrednu ulogu u kulturnom životu otoka. Zahvaljujući upravo njima kao Hrvatima koji su voljeli svoj jezik, njegovali ga i, što je još važnije, upotrebljavali, hrvatski jezik postaje na tom njihovom širokom području s jedne i druge strane Velebita i na otocima jezik zakona i dnevne upotrebe... Dakako, Frankapani su u tim pitanjima jezika i pisma preuzimali stariju kulturnu baštinu, ali su je mogli da su htjeli, i uništiti kad su postali

vlastela na otoku...”¹ Od god. 1480.—1797. otok se Krk nalazi pod Mletačkom republikom; 1797.—1805. pod austrijskom vladavinom; 1806.—1813. pod Napoleonom upravom; i ponovno pod Austrijom od 1813.—1918. Nakon talijanske okupacije (1918—1921) dolazi pod vlast nacionalne države.

2. KAD SE POJAVLJUJU GLAGOLJAŠI NA KRKU?

O pojavi glagoljice u Hrvatskoj postojale su razne hipoteze. Međutim, zadnje vrijeme prevladalo je mišljenje da su k nama donijeli glagoljske knjige učenici svete braće — na bijegu iz Moravske, i to poslije Metodove smrti godine 885. Poznato je naime, da je jedan dio Metodovih učenika dospio u Veneciju gdje su bili otkupljeni od poslanika cara Bazilija I. Makedonca na tržištu robova i tako su već 886. dospjeli na sjevernojadranske bizantske posjede — na Krk i Osor (Cres s Lošinjem). U prilog ove pretpostavke govore — najstariji epigrafski spomenici u Hrvatskoj — *Krčki natpis* (11. st.) i *Bašćanska ploča* (na prijelazu u 12. st.); najstarija sačuvana glagoljska isprava datirana u Dobrinju na Krku god. 1100. o dotiranju crkvice sv. Vida; ostaci utjecaja istočne liturgije u starijim krčkim crkvenim napjevima (osobito u Vrbniku). Na ćirilometodsko doba podsjeća nas osobito uskrсна himna *Hrst vskrse iz mrtvih*, koja je potvrđena u III. vrbničkom brevijaru iz 15. stoljeća, a pjevala se na Krku još krajem 18. stoljeća, koja je sastavljena od najstarijih elemenata bizantske himnodije.² Vjerojatno i tzv. anonimna homilija u *Kločevu glagoljašu* (11. st.) koja se pripisuje samom Metodiju, Kločev glagoljaš pripadao je u 15. stoljeću krčkom knezu Ivanu Frankopanu, a prema nekima bio bi nastao na Košljunu.³ Prve pouzdane vijesti o slavenskom bogoslužju i popovima glagoljašima nalazimo tek u 10. stoljeću (Splitski sabor 925).

Uz popove glagoljaše postojali su i redovnici glagoljaši. Vjerojatno prvi monasi glagoljaši bili su učenici sv. Metodija koji su bili dovedeni na Krk i njihovi nasljednici koji su najkasnije u 12. stoljeću prihvatili pravilo sv. Benedikta. Da su benediktinci na Krku (i ako ne svi, osobito oni u Krku u opatiji sv. Mihovila i sv. Ivana) bili glagoljaši, to je povijesna činjenica. O monasima glagoljašima govori i 10. zaključak pokrajinskog sabora u Splitu god. 925.⁴ Polovicom 15. stoljeća dolaze na Krk franjevci trećoreci glagoljaši (Glavotok, Porat, a u 18. st. i Krk).⁵ Istovremeno (god. 1455) otvaraju u Baški hospicij sv. Kuzme i Damjana — redovnici pavlini koji su isto upotrebljavali staroslavensko bogoslužje.⁶

3. STAV RIMA I KRČKIH BISKUPA PREMA GLAGOLJAŠIMA

Kako je već spomenuto, prve pouzdane vijesti o slavenskom bogoslužju i glagoljašima kod nas nalazimo na splitskom saboru god. 925. U vezi s otvaranjem toga sabora papa Ivan X. piše dva pisma: jedno dalmatinskim biskupima a drugo kralju Tomislavu i zahumskom knezu Mihajlu. U prvom papa kori splitskog nadbiskupa Ivana i njegove sufragane što dozvoljavaju da se na njihovu području (per confinia vestrae parochie) širi neka druga nauka (aliam doctrinam pullulare) koju on ne nalazi u svetim knjigama, a oni šute i slažu se s njom (vobis tacentibus et consentientibus).⁷ A kralja Tomislava i kneza Mihajla Viševića prekorava što dopuštaju na svojim područjima služiti misu „na

barbarskom jeziku". Neka se zauzmu da se misa služi na latinskom jeziku. Na ovom su saboru sudjelovale i dalmatinske biskupije (među njima i krčka) jer su 924. došle pod vlast hrvatskoga kralja.⁸

Iz ovoga slijedi: staroslavensko bogoslužje je neka nova Metodijeva „doctrina” koja se ne nalazi u svetim knjigama. Stoga bi se moglo reći da se radi o novotariji – „herezi”, o potajnom krivovjerju. A staroslavenski jezik naziva se „barbarskim”.⁹ Stoga je shvatljiv i 10. zaključak splitskog sabora (925) kojim se biskupma zabranjuje ređenje glagoljaša, a ako su već zaređeni slavenski svećenici mogu služiti kao klerici i monasi. Ipak ako bi bila nestašica svećenstva, tada i glagoljaši mogu vršiti službu Božju – uz propisno odobrenje.

Koliko su bili ostvareni zaključci crkvenog sabora (925) u pitanju glagoljice i glagoljaša pokazuje činjenica, da se gotovo stoljeće i pol nakon prvog splitskog sabora, opet raspravlja o njima na novom splitskom saboru 1060. Budući da je Dalmacija, a s njom i krčka biskupija, ponovno pala pod vrhovništvo bizantskih careva, nedvojbeno je da među dalmatinskim klerom prevladavaju „grčki običaji”. U takvom ozračju dolazi do splitskog sabora 1060. godine na kojem su se pod predsjedanjem papina legata Majnarda imale provesti u život ideje reformističkog pokreta u crkvi. O tome govore među ostalima i slijedeći doneseni zaključci: 1) svećenici imaju živjeti u celibatu (beženstvu); 2) svećenici ne smiju nositi bradu i 3) slavenski svećenički kandidati moraju naučiti latinski, a tko latinski ne zna, ne smije se rediti. To je sve bilo u skladu s ponovnim klevetama latinaša protiv hrvatskih biskupa i glagoljskih svećenika optužujući ih u Rimu „da prekoračuju granice svoga pravomoćja”, „da ne drže crkvene stege”. „da štite slavensku liturgiju” koja je plod „Arijanca – krivovjerca Metodija”.^{9a} U tom smislu treba shvatiti i pisanje splitskog arhidakona Tome u djelu *Historia Salonitana*, pisanom 1266., i prikaz ovog sabora – po kojem je bilo zabranjeno slavensko bogoslužje, a odobreno samo na latinskom i grčkom; da je „gotska” (glagoljska) slova izmislio neki heretik Metodije koji da je štošta pisao protiv uredaba katoličke crkve. Posebno je zanimljiva Tomina priča o „šizmi” u Hrvatskoj i krčkom biskupu Zdedi (Cededi) koji je nosio bradu i koji je proklet od pape umro sramotnom „arijanskom” smrću.¹⁰ Dodajmo ovdje, što u vezi s time piše prof. Ivan Milčetić: „Ovu je priču zabilježio Toma, arhidjakon spljetski, silni neprijatelj slovjsenske liturgije. Ona je najrječitije svjedočanstvo, kako su Latini izvrgavali ruglu neuke hrvatske popove. Ta nam crtica ujedno pokazuje, da je otok Krk bio već u najdavnije doba žilav borac krasne baštine Ćirila i Metodija, a taki je on ostao do dana današnjega. Pravo opaža vrijedni Krčanin dr. Crnčić: „da je onda Krčka biskupija imala tvrdih slovinac, tvrdjih nego nijedna druga u toj kraljevini: da su svoj jezik hoteli u crkvi svakako, i prieko biskupove volje, i prieko nadbiskupove, i prieko saborske, i prieko papine”. (Najstarija poviest str. 56)”.^{10a} U vezi s time bit će nam jasno, zašto su glagoljaši 1248. godine govorili za glagoljicu da je imaju od sv. Jeronima.¹¹

Takav stav Crkve i latinaša prema glagoljici i glagoljašima potrajat će tamo do početka 13. stoljeća. Promjenom političkih prilika, tj. opadanjem bizantske snage na Balkanu, u Rimu se budi nada u pomirenje s istočnom crkvom. To utječe na mijenjanje službenog gledanja Crkve na nelatinske jezike u liturgiji. U takvim prilikama dolazi do IV.

lateranskog sabora (1215) koji dozvoljava crkvama raznolikost jezika i obreda u crkvi. To je dovelo i do promjene odnosa prema glagoljašima. U tom duhu papa Inocent IV. dozvoljava 1248. senjskom biskupu Filipu da se smije prilagoditi običaju svećenika svoje biskupije koji upotrebljavaju slavenski jezik u bogoslužju. Isti papa 1252. preko krčkog biskupa Fruktuoza dopušta benediktincima u Omišlju upotrebu glagoljice kako su to činili i njihovi prethodnici, jer su oni Hrvati (Sclavi) i da ne mogu naučiti latinske knjige. I tako glagoljica iz „ilegalstva“ prelazi u zakonitost. Glagoljica je stekla svoje „običajno pravo“. To sve dovodi do toga da se glagoljaši definitivno povezuju sa životom i obredom Rimske crkve uz koncesiju u pogledu upotrebe slavenskog jezika. Tada je započelo usklađivanje crkvenih knjiga po običaju „Rimskog dvora“ (secundum morem curiae Romanae). „Nastala je mirna atmosfera u kojoj se razvilo *zlatno doba hrvatske glagoljske pismenosti* koje ispunja XIV. i XV. stoljeće“.¹² Time nije rečeno da je staroslavensko bogoslužje sa strane Crkve bilo uvijek dobro gledano. Imalo je ono i kasnije svojih teškoća; često i pod utjecajem raznih političkih prilika. Sjetimo se samo borbi za održanje glagoljice u drugoj polovici 19. i početkom 20. stoljeća.¹³

2. U vezi sa službenim stavom Crkve o glagoljskom bogoslužju i glagoljašima moramo ovdje nešto reći o tome, kako ih vide i slikaju apostolski vizitatori u kasnijim stoljećima. Pri tome imamo prvenstveno u vidu dvije potridentske vizitacije, tj. Augustina Valiera iz god. 1579.¹⁴ i Mihovila Priuli iz god. 1603.¹⁵

Prema Valierovom izvještaju nijedna biskupija u Dalmaciji nije imala sjemeništa. To vrijedi i za krčku. Svećenički kandidati (riječ je o glagoljašima) na selu spremali su se za svećeništvo kod pojedinih svećenika; u gradu uz kaptol ili kod posebnih učitelja. U Krku bili su klerici poučavani od specijalnih učitelja svjetovnjaka, koji su često ispitivani od biskupa. Nastojao je da se u svakoj biskupiji ustanovi sjemenište. Kad to nije išlo zbog pomanjkanja novčanih sredstava, pokušao je na provincijskoj sinodi u Zadru da se osnuje barem jedno centralno sjemenište za Dalmaciju, ali bez uspjeha. Zanimljivo je, što govori o glagoljaškom kleru. Premda nisu poznavali latinski jezik, bili su u crkvenim znanostima općenito dovoljno poučeni. Za Omišalj čitamo u vizitaciji: „Sacerdotes omnes examinati sunt sufficienter instructi“. Za druge opet kaže: „...in ecclesiastica doctrina non rudis...“ Nadalje se iz Valierove vizitacije vidi, da je svećenstvo bilo siromašno, ali od reda na moralnoj visini („Nullum scandalum“). U tome je prednjačilo seosko pred gradskim.¹⁶

Apostolski vizitator M. Priuli (1603) ima mnogo podataka o vjersko-čudorednom životu svećenika i vjernika; o naobrazbi svećenika te o njihovim приходima (desetinama) kao i općenito o stanju pojedinih crkava. Što je posebno važno za našu stvar, ona sadrži vrlo mnogo podataka o staroslavenskom bogoslužju u dalmatinskim biskupijama. Uz broj svećenika, donosi redovito i broj glagoljskih misala i brevijara u crkvi; koje redovito ima i svaki svećenik. Ukoliko je naišao na „stari“ ilirski (glagoljski) misal naredio je da se nabavi novi ili preuvede. O naobrazbi svećenika glagoljaša izražava se većinom pohvalno.¹⁷ Što se pak posebno tiče krčkih glagoljaša, oni su poslušni, uredni, nema sablazni, redovito mole božanski oficij u koru, propovijedaju i drže kršćanski nauk: župnik u Dubašnici poučava zakne „con ogni diligenza“; ispovijedaju itd. O krčkim glagoljašima nadalje piše: „Preti dell'Isola non hanno vestimenti per la loro povertà... che tutti quanti lavorano la terra“.¹⁸

4. PO ČEMU SU SE RAZLIKOVALI OD SVEĆENIKA –LATINAŠA

Ovdje želimo nešto reći o odnosu svećenika latinaša i popova glagoljaša ili po čemu su se popovi glagoljaši razlikovali od svećenika latinaša. Dugo je u našoj historiografiji postojalo mišljenje da su glagoljaši daleko zaostajali u naobrazbi za latinskim klerom. Isključivši članove visoke latinske hijerarhije, teološki obrazovane u Italiji, možemo reći da je i niži latinski kler u pogledu načina i stupnja općeg i teološkog obrazovanja bio više-manje na istoj razini s glagoljašima. Upoređujući postojeći repertorij glagoljske ne-liturgijske književnosti 15. i početka 16. stoljeća možemo vidjeti da su glagoljašima bili uglavnom na raspolaganju prijevodi istih onih općeobrazovnih, teoloških, moralnih i religiozno-didaktičkih spisa (latinskih i talijanskih prijevoda) koji su bili na raspolaganju, dakako na izvorniku, latinskom kleru. To nam potvrđuju sačuvani glagoljski rukopisi i izdanja Senjske glagoljske tiskare.¹⁹ S tim u vezi piše F. Trogrančić: „È vero che anche il clero latino si trovava allo stesso livello culturale (s glagoljašima, o. p.), con la differenza che gli mancava quell' entusiasmo e quello zelo che caratterizzava i „glagoljaši” nei loro servizi pastorali”.²⁰ O pismenosti i naobrazbi latinskog klera u Italiji još u 16. stoljeću piše Ivan Vitezić u svojoj doktorskoj dizertaciji *La prima visita apostolica postridentina in Dalmazia (nell'anno 1579)*.²¹ Pišući o relaciji glagoljaši – latinsko svećenstvo, Vitezić na temelju podataka kanonskih vizitacija i autora, konstatira, da velika većina nije poznavala latinski jezik, osnove teologije, pokazivalo se čak neznanje u dijeljenju sakramenata i služenju mise.²² Slično je stanje vladalo i u Francuskoj i u drugim zapadnim zemljama.²³ U pojašnjenje odnosa popova glagoljaša i latinskog klera želim ovdje dodati još ono što u tom smislu piše Vj. Štefanić: „Njihov način života i odijevanja, posebno njihova slavenska izobrazba i nepoznavanje latinskog jezika ostavljali su pred strancima potencirano loš dojam i oni su ih često proglašavali neukima više nego su to zasluživali”.²⁴ Slično piše i E. Hercigonja, kako Mlečani „nisu mogli shvatiti specifičan karakter tog fenomena (=glagoljaštva) u okvirima latinskog univerzalizma kao što nisu nikada do kraja shvatili karakter našeg čovjeka kojim su upravljali”.²⁵

5. ODNOS KRČKIH BISKUPA PREMA GLAGOLJAŠIMA

Poznata je činjenica, da je Krčka biskupija bila kolijevka staroslavenskog bogoslužja odakle se ono raširilo na susjedno kopno (Senj, Modruš) i dalje dokle se prostirala vlast krčkih knezova Frankopana. Stoga nije čudno, da je „upotreba glagoljice u krčkim seoskim župama bila tako općenita i isključiva, da krčki biskupi Talijani nazivaju svoju biskupiju glagoljskom (Diocesi Illirica), a vanjske svećenike (izvan grada) glagoljašima (presbyter Illyricus – prete Illirico)”.²⁶ Svjesni ovakvog stanja oni sa svojim hrvatskim svećenstvom ureduju i dopisuju hrvatskim jezikom i glagoljicom („Illyrico caractere et sermone”), a u 18. stoljeću latinskom abecedom, ali još uvijek hrvatskim jezikom. Stoga su redovito imali uz sebe svećenike koji su poznavali glagoljsko pismo i hrvatski jezik te su vršili službu vicekancelara ili kanonika ili učitelja glagoljskih zakana i ujedno službu javnog notara (kao npr. pop Dominik pok. Mavra, pop Ivan Še-

guljić, „domin Jakov Skorupić od Paga...meštar od skule latinske”²⁷ i drugi svjetovnjaci kao Kotoranin Marin Cvitović (1606–1611), koji za sebe veli, da je „vicekancilir od biskupije...”²⁸ i drugi).²⁹ Ovi su redovito pratili biskupa i na njegovim pastirskim pohodima, sudjelovali u komisijama kod ispita glagoljaških žakana prije ređenja itd.³⁰

U arhivskim i drugim izvorima nigdje ne nalazimo nikakve aluzije da su krčki biskupi bilo kada išta poduzeli protiv staroslavenskog bogoslužja ili popova glagoljaša. Ima nekoliko slučajeva, kad su se krčki biskupi parničili s glagoljskim klerom, ali to je uvijek bilo u pitanju desetine kao npr. *Ivan III. Rosa* (1531–1549) s vrbničkim kaptolom. *Franjo II. Marchi* (1660–1668) isto s ladanjskim kaptolima itd. Poznat je slučaj da se biskup *Natal a Torre* (1515–1528) na opetovane pritužbe svoga svećenstva morao odreći biskupije, ali navodno zbog svojeg načina života; isto tako slučaj biskupa *Petra Antuna Zuccherija* (1739–1778) koji je bio optužen u Rimu i Mlecima pod optužbom da kani uništiti „ilirski jezik” (tj. glagoljicu). Zbog toga je bio i suspendiran kroz punih sedam godina. Međutim, Zuccheri u svojoj samoobrani piše, kako nije imao nakanu uništiti „ilirski jezik”, jer je to nemoguće u kraju gdje je to materinski jezik, već smanjiti broj svećenika koji će biti dostojni i sposobni poslenici u vinogradu Gospodnjem.³¹

Krčki biskupi, iako u većini stranci i latinaši, skrbili su da svojim popovima glagoljašima pribave potrebne liturgijske knjige, kao i knjige za njihovo školovanje. Poznato je da je 1561., za biskupa *Alberta Dujmića*, vjerojatno i na njegovu pobudu, tiskan u Mlecima Brevijar-misal-ritual u redakciji omišaljskog plovana *papa Nikole Brozića*;³² biskup Ivan a Torre skupljao je – na inicijativu papinskog nuncija u Mlecima *Belinguera Gesija* (1609–1611) – među svojim hrvatskim klerom predbrojnice za tiskanje liturgijskih knjiga (misala i brevijara). Odaziv krčkih glagoljaša bio je vrlo velik, ali do tiskanja knjiga nije došlo – zbog slabog odaziva u drugim biskupijama.³³ Kad je 1627. ponovno pokrenuta akcija za tiskanje liturgijskih knjiga i drugih nužnih priručnika (misal, brevijar i katekizam), krčki biskup *Alojzije Lippomano* ističe potrebu tiskanja knjiga, osobito katekizma, i to glagoljskim slovima (in lingua et carattere illirico di S. Girolamo) jer ako bi se tiskale ćirilicom, kako su neki predlagali, ne bi došle u obzir za krčku biskupiju u kojoj se upotrebljava isključivo glagoljica (pismo sv. Jeronima). Istodobno traži informacije – u kojem se stadiju nalazi pitanje tiskanja bogoslovskih priručnika (della lettura Theologale et Penitenziaria) za krčku biskupiju, o čemu je pred kratko govorio u Rimu.³⁴ Krčki su biskupi kod vizitacija župa posvećivali posebnu pažnju liturgijskim glagoljskim knjigama i naređivali su da se trošnji primjerci ponovno uvežu ili da se nabave nove knjige.³⁵

Krčki su biskupi nadalje skrbili i za uzgoj glagoljaških žakana. Počevši od Tridentskog sabora dalje oni su nastojali osnovati sjemenište u Krku, jer im je to bilo naređeno u buli imenovanja, ali bez uspjeha, jer im je nedostajalo financijskih sredstava. Stoga su se glagoljski klerici većinom školovali privatno kod kuće – u sijelima seoskih kaptola. Učitelji su bili župnici ili pak drugi svećenici koje bi biskupi imenovali kao učitelje žakana kao npr. Ivan a Torre, Alojzije Lippomano, Juraj Georgiceo, Petar Antun Zuccheri i drugi. Uz to su nastojali da im pruže teološku naobrazbu u glagoljskoj školi u Krku u kojoj su poučavali učitelji vješti hrvatskom jeziku (magistri Illirici). Prvi takav poku-

šaj nam je zabilježen za biskupa *Jurja Georgiceo* (1653–1660); zatim za biskupa *Stjepana Davida* (1684–1687), *Baltazara Nosadina* (1688–1712), *Petra Pavla Calore* (1713–1717), *Vinka Lesića* (1720–1729), *Ivana Rosa* (1729–1738), *Petra Antuna Zuccherija* (1739–1778) itd.³⁶

U svojim relacijama Sv. Stolici znali su se neki krčki biskupi potužiti na slabo znanje glagoljaškog klera, ali redovito uz primjedbu da je tome razlog pomanjkanje priručnika na njihovom jeziku (in lingua illirica). Jedina im je knjiga bila Kadčičev priručnik. Zato su nastojali da se prevedu razni bogoslovski priručnici na hrvatski jezik (Alojzije Lippomano, Baltazar Nosadin i drugi). S biskupom Petrom Zuccherijem (pol. 18. st.) naobrazba krčkih glagoljaša krenula je na bolje. Njegovo nastojanje da svaki hrvatski žakan uz dobro poznavanje svoga jezika (glagoljice) treba također poznavati i latinski jezik te slanjem istih, barem na kraće vrijeme, na studij izvan biskupije podiglo je razinu glagoljaškog obrazovanja.³⁷

Međutim, naobrazba krčkih glagoljaša bila je vrlo različita. Tako je s jedne strane bilo među njima onih koji su se bavili svakodnevnim fizičkim poslovima i zanatima: popova—težaka, koji su obrađivali svoju vlastitu zemlju i išli čak na nadnicu — radeći i najniže poslove (Lippomano 1624, Calore 1715. i drugi), nakon što su rano ujutro — u zoru — odslužili misu; popova-obrtnika — stolara, krojača, postolara, brijača, poljskih čuvara, zidara, kovača, ribara, čak i trgovaca, finih mehaničara (urari, zlatari) itd., baveći se tako dodatnim zvanjima u svrhu sticanja sredstava za život. Mnogi su od njih, kao prekobrojni i nezaposleni kod kuće, išli „trbuhom za kruhom“ u svijet — u druge biskupije — tražeći posla ili kao propovjednici i tako ih susrećemo od Dubrovnika do Soče i od Rijeke do Zagreba.³⁸

Uz ove bilo je i onih koji su se bavili i perom i intelektualnim radom, o čemu nam svjedoče brojni sačuvani glagoljski rukopisi koji su u velikoj većini povezani baš s otokom Krkom i krčkim glagoljašima. Tako je bilo među njima pisara, kancelira i pisara, prevodilaca-poliglota, kao i pravih autora i izdavača knjiga. U starije doba — tamo do polovice 17. stoljeća — pojedini popovi glagoljaši na Krku, što posebno vrijedi za Vrbnik, gdje su bili napisani i prepisani brojni glagoljski rukopisi (još 1617. omišaljski župnik izjavljuje vizitatoru da očekuje katekizam iz Vrbnika koji su dali tamo prepisati itd.) — bavili su se također i prepisivanjem raznih liturgijskih i drugih knjiga. Pisali su ih ne samo za sebe, već također i za druge. Tako je svaki krčki glagoljaš redovito imao svoj misal i brevijar i k tome još po koju knjigu (katekizam, doktrinu, koje propovjedničko djelo itd.). Prema apostolskoj vizitaciji iz 1603. svaki svećenik u Vrbniku imao je i *Antoninu*. Imali su oni i tiskane knjige kao npr. izdanja Senjske glagoljske tiskare i druge.³⁹ U vezi s navedenim, evo i nekoliko imena krčkih glagoljaša pisara: Vid Omišljanin, žakan Luka iz Vrbnika, Blaž Baramov, Nikola Brozić, Antun Franki i drugi.⁴⁰

Mnogi od krčkih glagoljaša, kao onda gotovo jedino pismeni, obavljali su i javnu notarsku službu. To osobito vrijedi za 16. stoljeće, kad su se znatno množili pisci glagoljskih isprava. Tada je, naime, mnogi pismeniji pop postao notar. Za biskupa Alberta Dujmića 1558. bila su na Krku 23 popa notara. Biskup Petar Bembo 1570. zabranio je svećenicima vršiti notarsku službu, makar imali i prijašnje dozvole.⁴¹

U vezi s ovim možemo citirati prof. I. Milčetića: „Naši (tj. krčki, o.p.) su se glagoljaši pored poslova najniže vrsti bavili – naobraženiji među njima – književnošću, pisanjem, prepisivanjem crkvenih knjiga. Mnogi su od njih bili općinski pisari i javni bilježnici”...⁴² I opet na drugom mjestu: „Iako to bijahu većinom priprosti ljudi niže naobrazbe, opet bijahu vrlo vješti pisari, prepisivači i kompilatori. Bješe među njima i darovitih, književno spremnijih ljudi, tek ostadoše zaboravljeni u tami svoje anonimnosti i nehaja savremenika...Nijesu eto naši glagoljaši prepisivali, prevodili, čitali i učili samo liturgične knjige! Bijahu to, istina, pretežno čedni ljudi, sa malo znanja; u većim mjestima, gdje bijaše na okupu velik broj glagoljaša, kako je doista bilo po većim varošicama, osobito u Vrbniku, mogaše pop glagoljaš sa samim poznavanjem glagoljice steći prilično znanje. Među našim glagoljašima bilo je uvijek sjajnih umova koji su se bavili i književnošću, pisanjem i prepisivanjem crkvenih knjiga...Naša glagoljska književnost može iskazati hrpu radnja, koje su lijep spomenik prosvjetnog nastojanja”.⁴³ Te u vezi s time zaključuje: „...u prošlosti hrvatske književnosti pripada otoku Krku jedno od prvih mjesta. Ne će se tu otkriti sjajne misli, ali će se naći živoga nastojanja oko prosvjete, neobične narodne žilavosti koja nas zadivljuje...”⁴⁴

6. ZNAČENJE SEOSKIH KAPTOLA

Posebnu ulogu u formiranju krčkih glagoljaša i podržavanju tradicija odigrali su seoski (ruralni) kaptoli. Ruralni kaptoli bili su zbor (kolegij, kolektiv) domaćeg klera jednog kaštela (općine), dotično plovanije (župe), s plovanom na čelu koji je kao primus inter pares predstavljao kaptol. Kapitul ili kler imao je dužnost kolektivno vršiti pastorizaciju i oficijaturu (oficij i konventualnu misu) na svojem području. U tu svrhu kler je primao desetine i uživao zajedničke beneficijске fundacije i drugo. I jednu i drugu službu vršili su kapitularci naizmjenice (per turnum). Zato pop Ivan Feretić naziva seoske kaptolaše „comparochi iliti pomoćnici plovanski”.⁴⁵ Međutim, glavna skrb i odgovornost za pastorizaciju spadala je na župnika. Kao takav on je propovijedao, u nedjelje i blagdane, držao kršćanski nauk za odrasle, poučavao djecu u kršćanskom nauku, ako nije za to bio određen drugi svećenik; on je često bio i učitelj žakana, ako nije biskup u tu svrhu odredio drugog svećenika; dijelio sakramente, proviđao bolesnike; vodio uređ i matične knjige itd.⁴⁶

Svi svećenici redovito nisu bili ovlašteni za ispovijedanje. Tako župnik u Baški 1603. izjavljuje vizitatoru, da ne ispovijedaju svi svećenici; a u Dobrinju – prema izjavi župnika – bilo je 1603. godine 25 svećenika od kojih samo sedam ispovjednika (s plovanom).⁴⁷ A u Vrbniku 1590. bilo je 39 svećenika; za ispovjedanje bilo ih određeno samo 11 (većinom stariji); a 1650. od 34 svećenika samo sedam. Godine 1571. odredio je biskup *P. Bembo* ispovjednike za pojedina mjesta „come più idonei et più sufficienti Ministri al Sacramento della penitentia”, i to: Krk – 6 svećenika i 4 redovnika (2 u Krku i 2 u Košljunu); Baška – 6 svećenika; Vrbnik – 10 svećenika; Dobrinj – 4 svećenika, Poljica – 2 svećenika; Omišalj – 4 svećenika i Dubašnica – 4 svećenika.⁴⁸

Stari su popovi glagoljaši dijelili također i sakramentale, tj. oni su blagoslivljali, zaklinjali i proklinjali. Oni su razganjali oblake i odvrćali tuču (u tu svrhu se sve do počet-

ka 19. stoljeća zvonilo „na oblake”); tjerali su vukodlake, vještice, mðre, maliće itd. Mnogi od njih, i sami praznovjerni, rado su se odazivali kad ih je netko pozvao da mole blagoslov ili da proklinju. Davali su i zapise protiv zlih duhova i bolesti. Za takve usluge bili su posebno nagrađivani. O tome nam svjedoče mnoge sačuvane rukopisne knjžice koje sadrže: blagoslove, zaklinjanja, zaklinjanja protiv zla vremena; razne zapise; kvadirnice egzorcizma.⁴⁹ To će nam biti jasnije ako imamo na umu, da su i jedni i drugi, tj. i seljani i popovi glagoljaši, računali s dobrom ljetinom jer im je to bio glavni, a seljacima i jedini, izvor za život. Što je bila bolja godina to su bolje živjeli i seljaci i popovi glagoljaši koji su primali desetine od naroda.

Neki od njih – u nedostatku liječnika u ono doba – bavili su se također i pučkom medicinom. U 16. stoljeću – poslije Tridentskog sabora – Crkva se odlučno borila protiv heretičkih pojava i protiv praznovjerja. Tako je i biskup P. Bembo prigodom kanonskih vizitacija god. 1565. i 1578. vodio o tome računa. U vezi s time dobrinjski župnik pop Ivan Jurešić 1578. izjavljuje biskupu, da pop Ivan Tomašić iz Vrbnika „običava ići, kad je pozvan k bolesnicima kao liječnik i kao vrač, pa kao takav ulazi u kuće s velikom reputacijom”.⁵⁰ A 1609. godine prigodom kanonske vizitacije u Vrbniku plovčanin Bartul Fugošić izjavljuje vizitatoru, da pop Ivan Vitezić biva zvan k bolesnicima i on ide s mirisima, znacima, križem i sličnim stvarima. A vrbnički sudac Nikola Matanić izjavljuje, da ne zna da bi se koji u Vrbniku bavio čaranjem.⁵¹ Spomenimo ovdje i jedan noviji slučaj iz povijesti krčkih glagoljaša. Riječ je o popu I. Feretiću iz Vrbnika (1769–1839). O njemu u tom smislu Josip Petriš piše: „Pop Feretić bio je vele višt u likariji, ličio je s travami, od kojih mnogo široko poznavanje imao je. Ovi redovnik ličio je srično i od ujida zmije tako da k njemu od mnogih stran dohadjahu ličiti se”.⁵² Međutim slično je bilo i drugdje – u svijetu i kod nas (Poljica u Dalmaciji).⁵³

I još nešto o značenju ruralnih kaptola za formiranje glagoljaša i podržavanje tradicija. Krčki su glagoljaši skoro redovito primali svoju svećeničku formaciju kod kuće – u okviru svojeg kaptola. Tu je on primao svoju opću i svećeničku naobrazbu od plovana ili kojeg sposobnijeg kapitularca. Tu – u krugu svoga kapitula – sudjelujući u crkvenim službama – primao je krčki glagoljaš i svećeničku praksu. I nakon završenih studija i položenih ispita pred biskupom ili komisijom od njega određenom bio je zaređen za svećenika i davši mjesnim kapitularcima „pašt” (objed) postao je član mjesnog kapitula. Notorna je činjenica, da su popovi glagoljaši i kasnije bili nosioci kulture i prosvjete osnivajući škole i poučavajući u njima djecu kao učitelji sve tamo do druge polovice 19. stoljeća.⁵⁴

Međutim, osobito je važna činjenica, da su krčki seoski kaptoli kroz stoljeća bili najstabilniji i najčvršći čuvari vjerskih i narodnih, a posebno glagoljskih tradicija na otoku Krku. Oni su dugo vremena bili jedini pismeni kolegiji u seoskim i poluseoskim sredinama. Bili su nosioci kulta i običaja; povezali su narod oko svećenika ne samo crkvenom i kulturnom djelatnošću već također i ekonomskim utjecajem. Posebno pak treba naglasiti, ovi brojčano jaki seoski kaptoli predstavljali su za glagoljizam veoma pozitivnu pojavu. Iz njihove sredine, po njihovoj funkcionalnosti, proizašlo je najviše glagoljskih rukopisa, ne samo crkveno-liturgijskih već također i drugih. Od oko 700 sa-

čuvanih glagoljskih rukopisa kod nas oko 450 (!) ih je u vezi s krčkim seoskim kaptolima i krčkim glagoljašima.⁵⁵

Zabilježimo ovdje što o krčkim kaptolima piše Vj. Klaić: „Uz biskupa i njegov kaptol u gradu Krku bilo je više zbornih kaptola (kapitula) u većim mjestima, kao u Omišlju, Vrbniku, Dobrinju i Baški (novoj), kojih su se članovi uz duhovnu pastvu bavili i knjigom, naročito hrvatskom, pišući i prepisujući glagolske svete knjige i ine spise. Tako je Krk postao po neki način razsadnikom hrvatske glagolske književnosti i njezinim najjačim bedemom...”⁵⁶

7. EKONOMSKO–SOCIJALNO STANJE KRČKIH GLAGOLJAŠA

Hrvatska književna historiografija već više od jednog stoljeća – počevši od V. Jagića (1867) i dalje – općenito piše o zapaštenosti i siromaštvu popova glagoljaša i s time u vezi o materijalnoj i kulturnoj inferiornosti glagoljaša u odnosu na latinske svećenike. E. Hercigonja u svojoj dokumentiranoj raspravi, fundiranoj na ekonomsko-gospodarskom stanju popova glagoljaša i glagoljaških ustanova (kaptola, župa, bratovština, samostana) od 12. do 16. stoljeća, dokazuje kako ne stoje uopćene fraze o siromaštvu glagoljaša te prema tome ni o njihovoj kulturnoj inferiornosti. Tu se on – na temelju sačuvanih isprava i izvora – posebno obazire i na gospodarski položaj krčkog glagoljaškog kruga od polovine 16. stoljeća i dokazuje kako je neosnovano govoriti o siromaštvu i zaostalosti krčkih glagoljaša. To svjedoči i velik ugled što su ga krčki glagoljaši uživali u svojem narodu. To nam potvrđuju i razne darovnice i notarske isprave. Tako npr. u darovnici „slavnoga Dragoslava” od god. 1100. na prvom mjestu, ispred suca, spominje se „gospodin plovani”. U raznim notarskim ispravama kao prvi od svjedoka „dobrih ljudi” spominje se plovani ili koji (često puta i više) od domaćih svećenika. Prema vrbničkom statutu statutarne odluke donosile su se redovito pred župskom crkvom i u prisutnosti plovana, što je posebno istaknuto. Knez Ivan Frankopan u jednoj svojoj ispravi naziva ih „našim vernim dobrim slugam popom...”⁵⁷

Imajući na pameti novije razdoblje krčkih glagoljaša od 16. stoljeća dalje može se reći da je njihovo materijalno stanje bilo gdje god i kad god i lošije, jer je njihov broj bio neproporcionalno veći od stvarnih potreba – prema broju vjernika i prema prihodima kapitula. Apostolske vizitacije 1579. i 1603. govore općenito o siromaštvu klera u mletačkoj Dalmaciji, a M. Priuli još posebno o siromaštvu krčkih svećenika, jer navodno nemaju odijela. I jedan i drugi imaju specijalno u vidu prihod od desetina koji je – obzirom na velik broj svećenika – bio doista malen (po svećeniku 7–10 dukata godišnje, a župnici najviše do 20) i njihov način života i odijevanja koji se približavao običnom čovjeku. Radi toga su ih takvima smatrali i mletački upravitelji, čak i austrijski namjesnici u 19. stoljeću. Međutim, krčki su glagoljaši imali uz desetine i druge svećeničke prihode (beneficiji, kapelanije, mise i drugo) te povise svoj patrimonij i svoje gospodarstvo i skoro redovito i svoju kuću. Stoga sam mišljenja (o tome sam svojevremeno opširnije pisao u *Bogoslovskoj smotri*) da ekonomsko stanje krčkih glagoljaša nije bilo baš loše. Uostalom, oni su i u tome dijelili sudbinu svoga naroda koji nije bio baš bogat. Bilo je među njima i bolje i slabije stojećih, ali su svi skupa živjeli skromno.

u osobito su se skromno odijevali kako je to bilo općenito u ono doba kad se teško do-
lazilo do novca i kad nisu postojale tvornice. U potvrdu ovog mogeg mišljenja navodim
i činjenicu, da krčki biskupi u svojim kanonskim vizitacijama, kao ni u svojim relaci-
jama Sv. Stolici, uopće ne govore o nekom siromaštvu svoga klera. A o crkvama se re-
dovito izjavljuju samo pohvalno, tj. da su uredne i providene svime potrebnim. Jedino
nekolicina od njih u svojim relacijama piše, da svećenici obraduju zemlju i da se bave
ribolovom. O tome imamo potvrdu i u kanonskim vizitacijama. Bilo je pak u svako
doba i onih koji su išli u crkve izvan biskupije — tražeći posla u Istri i Hrvatskoj i drug-
dje. Inače su oni i kasnije kod naroda uvijek uživali velik ugled i bili od njega čašće-
ni, što se još i danas osjeća.⁵⁸

8. MORALNI ŽIVOT I DISCIPLINA KRČKIH GLAGOLJAŠA

Koliko se može zaključiti iz apostolskih i kanonskih vizitacija, a i iz drugih sačuvanih
izvora, može se reći da je čudoredni život krčkih glagoljaša bio općenito na svećenič-
koj visini i bez većih sablazni. Međutim, uzevši u obzir razmjerno velik broj svećenika
na otoku Krku i da su oni bili djeca svoga vremena i svoga naroda — u mnogočemu
malo se razlikujući od svjetovnjaka — nije čudno da se barem kod pojedinaca pojavio i
koji porok. Bilo je grijeha i pogrešaka, jer „errare humanum est”, ali to se nikako ne
smije uopćavati. U tom smislu biskupi su prigodom pastirskih pohoda izdavali svako-
vrstne disciplinarne odredbe svome kleru. Tako je biskup Ivan (1387) dao omišaljском
kleru pet kapitula koji se odnose na kornu službu i službu u crkvi, na psovanje Boga i
plovana te polazak gostionica. Ovima je biskup *Mikula* (1457) dodao druge; među ko-
jima se naređuje, „da mora vsaki pop za 2 godine dogotoviti svoj brivial (časoslov)”;
da nijedan žakan ni pop ne smije „držati žene nepoštenim zakonom” te da onaj „ki bi
obitel imel, da ne smej zavzati ga pred ljudmi ni sinom ni kceru”. Spomenute odredbe
potvrdio je biskup *Dunat a Torre* (1488) dodavši ovima nove, tj. o polasku svećenika
izvan otoka bez dozvole biskupa, o nošenju oružja, svećeničkom odijelu, o javnim igra-
ma, plesu itd. Slične naredbe dao je biskup *Natal a Torre* vrbničkom kleru 1525. go-
dine. Još 1555. godine biskup *Albert Dujmić* odvraća kapitularce u Krku od psovke i
priležništva.⁵⁹

U kasnijim vizitacijama nalazimo disciplinarne odredbe za kler koje se uglavnom od-
nose na službu u crkvi, nošenje svećeničkog odijela, nošenje oružja, trgovinu, javne ig-
re, putovanje izvan biskupije bez dozvole biskupa, fizički rad, ribarenje u trgovačke
svrhe i slično. Apostolske vizitacije iz 1579. i 1603. izričito navode da nema sablazni
sa strane svećenika. Čini se da je najteže išlo sa zabavama, tj. s plesom i raznim narod-
nim običajima vezanima uz zabavu, te je još biskup *Divnić* (1791) i biskup *Šintić*
(1804) branio svećenicima ići na plesove, plesati, maskirati se i slično.⁶⁰

Sve su ovakve disciplinarne odredbe bile redovito sankcionirane novčanim kaznama,
od kojih je polovica išla biskupu a polovica kapitolu; isto tako i suspenzijom od služ-
be i na dulje vrijeme. Tako je npr. biskup P. Bembo 1571. zabranio svećenicima trgo-
vati s dobitkom pod kaznom suspenzije od jedne godine. Za ovakve disciplinarne pre-
kršaje svećenicima je sudio biskup, dotično crkveni sud. U biskupskom dvoru postojala
je u prizemlju posebna prostorija s malim prozorčićem koja je služila kao zatvor za

nepokorne svećenike i za teže slučajeve. Ovu je prostoriju 1732. biskup *Ivan Fridrik Orsini Rosa* (1729–1738) uredio za dijecezansku školu za uzgoj glagoljaša, probivši dva prozora u južnim gradskim zidinama kako bi prostorija dobila dovoljno svjetla (per dar luce alla Scuola d' Illirici).⁶¹ Prema jednom zapisu iz 1603. — za apostolske vizitacije M. Priulija — bio je neki svećenik poslan za kaznu na galiju (per triennium continuum ad remigar pro remige in trimibus), a drugima se zaprijetio istom kaznom.⁶²

9. KRČKI PRETIZAM I NJEGOVI IZVORI

U ovom je prikazu više puta spomenuto, kako je na otoku Krku bio redovito velik broj svećenika, mnogo veći nego je odgovarao stvarnim potrebama. O tome nam obilno govore sačuvani arhivski podaci. Prvi takav podatak nalazimo u relaciji krčkog providura *Augustina Valerija* iz 1527. Prema istoj bilo je te godine na Krku na 10 461 stanovnika preko 300 svećenika, tj. skoro jedan svećenik na 33 stanovnika. U ovom broju vjerojatno su uračunati i svećenici izbjeglice s hrvatskog kopna koji su pred turskom opasnosti našli utočište na Krku. Godine 1539. bilo ih je 250; 1579. godine 88; 1603. godine 91; 1688. godine 151; 1715. godine 170 (s gradom Krkom); 1770. godine 167; 1825. godine 103; 1935. godine 55; 1964. godine 55. Danas otok Krk još uvijek broji oko 70 svećenika (s redovnicima). Upada u oči činjenica da Vrbnik redovito ima najveći broj svećenika. Sada ima živućih 25 svećenika. Od 1918. do 1979. imao je 30 mladomisnika.⁶³

Mletačka republika nije lijepim okom gledala na prevelik broj svećenika koji karakterizira prilike na Krku kroz stoljeća. Stoga već navedeni krčki providur Augustin Valerio predlaže u svojem izvještaju (1527), da se poduzmu mjere glade smanjenja broja svećenika na Krku jer ih na Krku dostaje 50 — ad summum.⁶⁴ To mletačko nastojanje za smanjenjem krčkog klera doći će posebno do izražaja za njezinog reformnog pokreta u drugoj polovici 18. stoljeća. U tu svrhu, oslanjajući se čvrsto na svoja patronatska prava nad krčkom Crkvom, ona ju je stalno držala pod kontrolom, a osobito svojevoljnim dodjeljivanjem crkvenih beneficija (kanonikata, župa, benediktinskih opatija itd.). U tom pogledu pošla je tako daleko, da je dužd *Alvise Mocenigo* dukalom od 28. siječnja 1767., baš kad je različitim dekretima počeo sve više stezati crkvenu jurisdikciju, odredio da ubuduće nijedan novi svećenik neće imati dijela od desetina, niti bilo kakav beneficij ili crkvenu čast sve dotle, dok broj svećenika ne padne na određeni broj koji će se naknadno odrediti.⁶⁵

Ne samo mletačke državne vlasti već i crkvene, kao npr. biskup *Petar Antun Zuccheri* (1739–1778) i kasnije biskup *Ivan Antun Šintić* (1792–1837) išli su također za tim da smanje broj svećenika u svojoj biskupiji. Prvi je to pokušao s razloga, kako sam navodi u svojoj samoobrani 1753., smanjiti broj svećenika da budu kvalitetno bolji (di minorare il numero del Pretismo, di ridurlo a pochi, ma degni e capaci operai nella vigna del Signore). Kasnije je svojim dekretom od 19. veljače 1768. objavio u cijelosti citirani dukal dužda Mocenigo od 28. siječnja 1767. (tj. čitavu godinu dana kasnije!) s primjedbom, da se duždjeva naredba treba odmah izvršiti (resti prontualmente eseguita...)⁶⁶ A početkom 19. stoljeća biskup Šintić moli francuskog guvernera u Zadru (za

princa Eugena) da poduzme potrebno za smanjenje klera u njegovoj biskupiji, jer velik broj svećenika ima fatalne posljedice za društvo. On to motivira ovim riječima: „Poichè si tolgono molte braccia alla campagna, si minora l' industria, si mantengono molti oziosi, e per quanto asseriscono i moderni calcolatori, si diminuisce la popolazione”.⁶⁷ Medutim, sva ta vjekovna nastojanja antiklerikalne politike Mletačke republike, kao i dobronamjerna krčkih biskupa, ostala su bez uspjeha.

Gdje treba tražiti izvore krčkog pretizma. Svakako prvo mjesto među njima zauzima jaka vjekovna vjerska tradicija koju su podržavali sami krčki popovi. Ono što *Josip Petriš* piše o „velikoj pobožnosti Verbenčana” vrijedi za sve župe na otoku Krku. K tomu treba dodati i velik ugled što su ga popovi glagoljaši uvijek imali kod svojih vjernika, o čemu smo već prije govorili. U tom smislu piše I. Cubich: „Fù un tempo in cui il sacerdozio stava in somma considerazione...”⁶⁸ To isto vrijedi još i danas. Stoga nije čudno da je svaka krčka obitelj željela imati svećenika (bilo je obitelji koje su imale i po tri svećenika — još pred kratko vrijeme!). Takav se mentalitet odražuje u onoj starinskoj svatovskoj pjesmi: „Bog vam daj imiti... jedinoga sina popa redovnika”. U vezi s time Vj. Štefanić piše: „To je ono za čim je čeznula iole bolja porodica na otoku Krku sve do našeg vremena”.⁶⁹ Dakako da pri tome ne treba mimoći ni druge razloge, kao npr. da su pojedinci išli u svećenike, da izbjegnu raznim građanskim dužnostima (alle gravezze personal);⁷⁰ da se oslobode vojničke službe na galijama (Ne ad triremes sumantur, fiant sacerdotes);⁷¹ da sebe i svoje oslobode od javnih nameta, npr. plaćanja desetina; jer je svećenik pošto je bio zaređen — postao gospodar u kući svojih roditelja, „i ne samo svaki dan radio u polju, nego je svaki dan i misio i nosio svoje desetine u kuću”.⁷² Više o tome vidi M. Bolonić, *Krčki glagoljaši i njihova služba izvan Krka*.⁷³

10. PRIJELOMNI POVIJESNI MOMENTI

Uz već prije navedene promjene političkih prilika na Krku, ovdje želimo iznijeti još nekoliko prijelomnih momenata u vezi s krčkim glagoljašima i krčkim glagoljizmom.

Prva jača politička promjena zbila se kad je otok Krk nakon višestoljetne mirne uprave domaćih krčkih knezova Frankopana, u svakom pogledu sklonih popovima glagoljašima i glagoljaštvu uopće, godine 1480. pao pod vlast Mletačke republike pod kojom je ostao do 1797. Ova je promjena bila uistinu prijelomna za Krk i glagoljsku stvar. Ako izuzmemo onaj poznati slučaj, kad je mletačka vlada 1481. naredila svome providuru u Krku da istjera domaće fratre koji služe hrvatsku misu (more slavo) i neka pazi, da unaprijed svi fratri „vrše službu po našem latinskom običaju”,⁷⁴ ne nalazimo kasnije izričitih zabrana staroslavenskog bogoslužja. Medutim, Mletačka republika — na temelju mletački shvaćenog patronatskog prava — uplitala se u sve crkvene poslove, tako da su biskupu bile u mnogočemu vezane ruke. Biskup nije mogao ništa bez odobrenja državnih vlasti. Tako je Venecija branila svećenicima biti članovima bratovština i da se bratovštinske knjige pišu hrvatski i glagoljicom. Biskup nije smio bez odobrenja vlasti obaviti kanonsku vizitaciju i nakon vizitacije morao je istima podnijeti izvještaj i odobrenje za eventualne naredbe kleru. Svi administrativni poslovi crkava, beneficija i bratovština spadali su pod civilnu vlast. Biskupu je bila omeđena vlast. Stoga

biskup Zuccheri u svojoj samoobrani piše: „In Veglia e nella diocesi può il vescovo ordinare, non già far eseguire, lo che dipende dall'autorità laica...”⁷⁵ Mletačka vlast nije otvarala škole. Dapače, nije dozvoljavala da se u Dalmaciji osnuje više učilište za odgoj svećenika. Branila je dapače i polazak škola izvan svojih granica. Mlečani su mislili, da je sigurnije gospodariti nad neukim narodom, pa i neukim popom.⁷⁶

Iza propasti Mletačke republike (1797) otok Krk dolazi najprije pod austrijsku, pa francusku (Napoleon), pa opet pod austrijsku vladavinu. Ove političke promjene bile su velik preokret za otok Krk, ne samo u crkvenom pogledu već također i u narodno-kulturnom. Ono što nije učinila Mletačka republika, učinile su Austrija i Francuska. Poznate su drastične naredbe Napoleonove francuske vladavine koja je uvela svoje laicističke zakone, opljačkala crkve i kapele, ukinula i opljačkala brojne bratovštine, osim jedne u župi, ukinula svećeničke desetine itd.⁷⁷ Austrijska pak vladavina dat će velik udarac hrvatskoj i glagoljskoj stvari. Tako je naredila župskim uredima talijansko uredovanje, da se hrvatsko-glagoljske matice zamijene najprije latinskim, a zatim talijanskim jezikom. Zabranjuje hrvatsko-glagoljski notarijat itd. A 1819. je zabranila i privatne glagoljaške škole. I inače je poznata antihrvatska (hrvatski jezik isključen iz škole, sudstva i ureda) i antiglagoljaška politika Austrije, što je osobito došlo do izražaja u pitanju tiskanja glagoljskog misala (1893) i imenovanju biskupa (Mahnić) itd.

Odatle i ogorčena borba za opstanak glagoljice u drugoj polovici 19. i početkom 20. stoljeća (Vitezić, Feretić, Volarić, Mahnić) i u vezi s time – osnivanja Staroslavenske akademije u Krku (1902).⁷⁸ I za prve (1918–1921) i druge (1941–1945) okupacije bilo je sa strane talijanskih okupacijskih vlasti pokušaja da se staroslavensko bogoslužje zamijeni latinskim, ali bez uspjeha jer su naišli na odlučan stav krčkih biskupa (Mahnić, Srebrnić) i uvijek svjesnog i rodoljubnog krčkog klera.

II. POSLJEDNJI GLAGOLJAŠI I NEKOLIKO IMENA

Nakon iznesenog donijet ćemo ovdje nekoliko važnijih imena iz glagoljske tradicije otoka Krka. Tamo od polovice 18. stoljeća, tj. od biskupa *P. Zuccherija*, možemo govoriti o krčkim glagoljašima kao svećenicima više i bolje naobrazbe. Svaki žakan prije primanja svećeničkog reda, ili pak neposredno iza ređenja, morao je za neko vrijeme na studij na učilišta izvan biskupije (Venecija, Rijeka, Zagreb, Ljubljana itd.). Oni uče latinski, a neki i talijanski, te se mogu barem donekle služiti literaturom na tim jezicima. Neki od njih – nakon povratka kući, tj. oni sposobniji, otvaraju škole za glagoljaše u svojim mjestima. Tako npr. u Dubašnici: *pop Ivan Kraljić* (pol. 18. st.) koju pohađaju mladići iz Dubašnice i Poljica⁷⁹ i *pop Pavao Milovčić* (druga pol. 18. st.), koji je učio dogmatiku i moraliku u Rijeci, ali njegova škola bijaše talijansko-latinska.⁸⁰ I vrbnički svećenici otvaraju poznatu glagoljsku školu. Na njoj su predavali slijedeći učitelji: *pop Matij Fugošić* (koji je predavao i na glagoljskoj školi u Krku); *pop Matij Štefanić* (studirao u Mlecima); *pop Franjo Volarić* – zvan „naučitelj” (studirao u Mlecima); *pop Ivan Feretić*, koji je ostavio u rukopisu više knjiga (studirao u Mlecima); *pop Antun Celović* i drugi. Prema J. Petrišu „ovi svi su delali školu latinsku po 4 dni na šetemanu, a školu hrvasku 2 dana, to jest sredu i sobotu. U hrvaskoj su

školi učili štat i pisat po glagolici i tumačit glagolicu na domaći jezik, teologiju manju to jest svetih sakrament (ali prije toga Nauk kršćanski) pak velu Teologiju, moral Kad-čičev..." U njoj se predavala i povijest, katehetika i crkveno pravo. Učitelji su kod predavanja upotrebljavali priznate autore „i quali autori da me furono tradotti in Illirico nelle spiegazioni". Školu u Vrbniku polazili su mladići i iz drugih mjesta, ne samo s otoka Krka već također i oni s kopna (Novi Vinodoški, Bakar, Ravna Gora, „i od Kranjije... i od mnogih stran"). Među posljednjima koji je pohadao školu u Vrbniku bio je Bašćanin *pop Franjo Garzun* koji je bio zaređen na intervenciju biskupa Šintića „essendo io persuaso della sua abilità e della sua vera vocazione...., si degni di comandare che il chierico sia esaminato con tutto il rigore, e se non sarà trovato abile sia per sempre escluso da suoi respiri". Bio je zaređen za svećenika 3. rujna 1820. pošto mu je dvorska kancelarija priznala nauke i pristala da bude reden. Bio je uvijek vrlo uzoran, revan i u svakom pogledu sposoban svećenik. Umro je u Baški 3. ožujka 1881. Zatim su se krčki glagoljaši školovali u Gorici i Zadru gdje je krčka biskupija imala određen broj besplatnih mjesta.⁸¹

Uz već spomenute učitelje glagoljaše navest ćemo ovdje još nekoliko značajnijih imena iz krčke glagoljaške tradicije, od kojih su neki odigrali vidnu ulogu u glagoljaštvu – ne samo krčkom već i uopće. Nanizat ćemo ih kronološkim redom: Vid Omišljanin, Blaž Baronić, Nikola Brozić, pop Ivan Kraljić, pop Ivan Feretić, o. Antun Jurančić, Dragutin A. Parčić, Vinko Premuda (poznat inače i po tzv. Bašćanskim ili Premudinim istrišćima iz 12. st.). Ovima treba pribrojiti i nekoliko imena krčkih glagoljaša koji su se bavili knjigom: Franjo Josip Volarić, ilirski književnik, koji je priredio školske udžbenike na hrvatskom jeziku; Matej Volarić (Filipić), isto ilirski književnik, tiskao je pjesme po raznim „ilirskim" novinama te izdao na hrvatskom „Vandjelja i poslanice" te „Srednji katekizam"; „Veliki katekizam" u drugom izdanju; pop Petar Volarić preveo na hrvatski Biblijsku povijest Staroga i Novog zavjeta; Ivan Crnčić – znanstvenik; Josip Grzetić – Krasanin, književnik; dva Omišljana – Antun Franki i dr Antun Franki; dr Franjo Volarić, veliki branitelj galgoljice itd.⁸²

12. ZAKLJUČAK I OSVRT

Što su vjekovima krčki glagoljaši trajno usadili u našem puku? To je pitanje koje nam se nameće nakon svega prije iznesenog. Nedvojbeno je činjenica, da je prisutnost krčkih glagoljaša i njihova prisutnost u narodu pozitivno djelovala u svakom pogledu. O tome bjelodano govori prošlost otoka Krka i njegova povijest. Njihov je utjecaj u životu Krka i Krčana višestruk. Otok Krk i Krčani ne mogu se zamisliti bez krčkih glagoljaša. Oni su kroz vjekove bili nositelji vjerske, kulturne i narodne tradicije na Krku. Prije svega krčki su popovi glagoljaši Krčanima namrli i sačuvali vjeru i vjernost Kristovoj Crkvi. Iako im se često puta pretjerano pripisuje neukost i zaostalost, oni su ipak u većini bili dobri i revni u vršenju svećeničke službe – u propovijedanju, katehiziranju, providanju bolesnika itd. Tome su mnogo doprinijele i brojne bratovštine na Krku koje su u većini oni osnivali i vodili, dok im to nije zabranila Mletačka republika. Onu više puta isticanu „pobožnost velika u Verbenčana ne samo u mnoštvu crikav, olta-

rov i bratovšćin.... da pače i u velikom broju redovnikov...⁸³ treba pripisati upravo tim krčkim popovima glagoljašima. Plod njihova truda i nastojanja su i opće poznato, gotovo poslovično, poštenje i meka ćud naših Bodula (Krčana).

Uz benediktince, koji su bili prvi učitelji pismenosti, popovi glagoljaši svojim radom dali su osnove i svoj pečat hrvatskoj kulturi i prosvjeti na Krku. Uz brojne sačuvane glagoljske rukopise koji govore o njihovoj kulturnoj djelatnosti, oni su dugo vremena kao jedino pismeni bili prvi učitelji naroda, ne samo svećeničkim kandidatima već također i onim mladićima koji su se posvećivali notarskoj ili sličnoj službi. Oni su prvi osnivali škole za opće obrazovanje djece i u tu svrhu priredili školske udžbenike. Skoro sve pučke škole na Krku osnovali su i dugo vodili popovi glagoljaši. Ako na Krku ne postoji problem nepismenosti, svakako to treba zahvaliti krčkim glagoljašima. A budući da su i sami radili težačke poslove, oni su bili i „prvi ratari i poljodjelci. Oni su davali puku izgled razumna težanja (!), radeći u polju“.⁸⁴

Krčki su popovi glagoljaši bili kroz stoljeća buditelji i nositelji narodne svijesti. Kad se polovicom 19. stoljeća stala buditi narodna svijest, popovi glagoljaši bili su oni koji su prvi stupili u prve redove i kao zaneseni Ilirci stali buditi i svijestiti Krčane, odgajati narodnu inteligenciju, podržavali su svaku hrvatsku stvar, osnivali su hrvatske narodne čitaonice (prva na Krku 1871., a i među prvima u Istri – u Vrbniku „Hrvatska čitaonica“), borili se za uvođenje hrvatskog jezika u školu i općine itd. Oni su nadalje budili u narodu duh zajedništva osnivajući gospodarske zadruge (magazine), pučke štedionice kao nastavak po Francuzima ukinutih bratovština, radničko (potporno) društvo (Vrbnik) itd.⁸⁵

Neka mi bude na koncu slobodno citirati riječi što ih je 1913. napisao I. Milčetić: „Da ne bješe hrvatskih glagoljaša, krčki bi „kašteli“ u narodnom pogledu dijelili sudbinu Maloga i Velikoga Lošinja, pa grada Cresa, gdje možemo danas s velikom borbom osvajati i svijestiti Hrvate“.⁸⁶

- 1 NADA KLAJČ, Knezovi Frankapani kao krčka vlastela, Krčki zbornik I, 1970, 168; MIHOVIL BOLONIĆ, Stoljetne veze krčkih i senjskih glagoljaša, Senjski zbornik VI, 1975, 83–84.
- 2 VJEKOSLAV ŠTEFANIĆ, Hrvatska književnost srednjeg vijeka, Pet stoljeća hrvatske književnosti, I, Zagreb 1969, 7, 27 (kasnije HKSU); EDUARD HERCIGONJA, Povijest hrvatske književnosti, 2, Liber-Mladost 1975, 16, 159; N. KLAJČ, Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, 1971, 396–397.
- 3 VJ. ŠTEFANIĆ, HKSU 19; E. HERCIGONJA, n. dj., 51, 99, 407; IVAN MILČETIĆ, Otok Krk i glagoljska književnost, Vjesnik Staroslavenske akademije u Krku za god. 1913, 20; JOSIP HORVAT, 1000 godina kulture Hrvata, I, 1939, 230; IVAN OSTOJIĆ, Benediktinci u Hrvatskoj, I, Split 1963, 155 i tamo citirana literatura.
- 4 I. OSTOJIĆ, n. dj., 154–155; VJ. ŠTEFANIĆ, HKSU 8–9; M. BOLONIĆ, Otok Krk kotijevka glagoljice, Zagreb 1980.
- 5 STJEPAN IVANČIĆ, Povijesne crte o samostanskom III. redu sv. Oca Franje po Dalmaciji, Kvarneru i Istri..., Zadar 1910.
- 6 M. BOLONIĆ, Crkveni patronat na području senjsko-modruške biskupije, SZ V, 1973, 284–286; ISTI, Krčka biskupija, u M. BOLONIĆ-IVAN ŽIČ ROKOV, Otok Krk kroz vjekove, 1977, 152.
- 7 RAČKI FRANJO, Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia, MSHSM VII, 1877, 186; FERDO ŠIŠIĆ, Priručnik izvora hrvatske historije I, 1952, 215; JURAJ KOCIJANIĆ, Pape i hrvatski narod, Zagreb 1927, 18.
- 8 ISTO; I. ŽIČ ROKOV, Stanovnici otoka Krka i njegova politička sudbina u prošlosti, u M. BOLONIĆ-I. ŽIČ ROKOV, n. dj., 29.
- 9 J. KOCIJANIĆ, n. dj., 112.
- 9a Pred kratko vrijeme objavljen je nedatiran dokument pape Silvestra II. (999–1003), tj. pismo upravljeno mletačkom duždu Petru Orseolu koji je prvi nosio i naslov „dužd Dalmacije“. Ovaj dokument baca novo svjetlo na prilike tadašnje crkve. Među ostalim zlima papa spominje: „... episcopi et presbiteri tui omnes mulieres publice acquirunt...“ Stoga ga potiče da „... sinodum celebres, et que extirpanda de sancte (sinu) ecclesiae sunt licenter extirpes... De legatis nostris in Dalmaciam missis cercius et aperius nobis rescribite“. (Cijelo pismo donosi Atanzije Matanić, Hrvati u Crkvi, Crkva u svijetu, br. 3, Split 1979, str. 267–268).
- 10 J. KOCIJANIĆ, n. dj., 114; VJ. ŠTEFANIĆ, HKSU 8–9; E. HERCIGONJA, n. dj., 18–19; JOSIP BUTURAC-ANTUN IVANDIJA, Povijest katoličke Crkve među Hrvatima, 1973, 47–48, 54–55; N. KLAJČ, n. dj., 397–398.
- 10a I. MILČETIĆ, Glagoljaši (vidi bilj. 42), 148.
- 11 Uspor. VJ. ŠTEFANIĆ, Nazivi glagoljskog pisma, Slovo 25–26, Zagreb 1976, 23–24; LUKA JELIĆ, Fontes historici liturgiae glagolitico-romanae, Veglae 1906, XIII, 3.
- 12 VJ. ŠTEFANIĆ, HKSU 13–14; N. KLAJČ, Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku, 1976, 401–402; J. KOCIJANIĆ, n. dj., 135–137.
- 13 VJ. ŠTEFANIĆ, Staroslavenska akademija u Krku, Croatia sacra 22, 1944, 3–56 (uvodni dio); M. BOLONIĆ, ... kotijevka... (bilj. 4).
- 14 AUGUSTIN VALIER, Visitatio Apostolica Istriae et Dalmatiae a. 1579, Vatikanski arhiv; IVAN VITEZIĆ, La prima visita postridentina in Dalmazia nell'anno 1579, Roma 1957, 1–56 (izvadak iz disertacije).
- 15 MIHOVIL PRIULI, Visitatio Apostolica Dalmatiae (d. Veglensis) a. 1603, Vatikanski arhiv, Miscellanea arm. VII, vol. 100–101; KARLO HORVAT, Glagoljaši u Dalmaciji početkom 17. vijeka, tj. godine 1602–1603, Starine 33, 1911, 537 i d.
- 16 Službeni glasnik biskupije splitsko-makarske, br. XI–XII, 1963, 10–11; I. VITEZIĆ, n. dj.
- 17 J. KOCIJANIĆ, n. dj., 164.
- 18 Vidi bilj. 15.
- 19 Usp. VJ. ŠTEFANIĆ, Glagoljski rukopisi otoka Krka, 1960, (kasnije GROK); ISTI, Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije I, 1969, i II, 1970; I. MILČETIĆ, Hrvatsko-gla-

- goljska bibliografija, *Starine* 33, 1911; M. BOLONIĆ, '... kolijevka...'; VJ. ŠTEFANIĆ, *Knjige krčkih glagoljaša u XVI stoljeću, Prilozi za književnost, istoriju i folklor*, XVI, Beograd 1935, 1–32.
- 20 Citirano prema E. HERCIGONJA, *Društveni i gospodarski okvir hrvatskog glagoljaštva od 12. do polovice 16. stoljeća*, *Croatica* 2, 1971, 10, bilj. 12.
- 21 Vidi bilj. 14.
- 22 Uspor. E. HERCIGONJA, n. dj., 38–39, bilj. 127 a.
- 23 Uspor. M. BOLONIĆ, '... kolijevka...'; DAROSLAV (Kv. Kl. Bonefačić), Dragutin A. Parčić, *Krk* 1903, 4, bilj. 1.
- 24 VJ. ŠTEFANIĆ, GROK 11.
- 25 E. HERCIGONJA, n. dj., 11, bilj. 14.
- 26 MATE POLONIJO, *Prvi uzmak glagoljice u krčkoj biskupiji, Radovi Staroslavenskog instituta* 2, 1955, 195.
- 27 VINKO PREMUDA, *K Strohalovu izdanju Stašičeve notarske knjige*, *Vjesnik Staroslavenske akademije u Krku za god. 1912*, 80.
- 28 VJ. ŠTEFANIĆ, GROK 289.
- 29 Uspor. Biskupski arhiv u Krku (kasnije BAK).
- 30 BAK, I. i II. Pastirski pohodi.
- 31 BAK, *Akti biskupa Zuccherija*; M. POLONIJO, n. dj., 202–203; M. BOLONIĆ, *Krčka*, u n. dj., 112–113; ISTI, '... kolijevka...'
- 32 VJ. ŠTEFANIĆ, *Nikola Brozić, Nastavni vjesnik XLIX (1940–1941)*, 14–26; ISTI, *Knjige*, 8.
- 33 BAK, *Akti biskupa Ivana a Torre*; M. POLONIJO, n. dj., 201; STJ. IVANČIĆ, n. dj., *Prilozi str. 169–170*; M. BOLONIĆ, *Tiskane glagoljske knjige krčkih glagoljaša, Croatia christiana periodica V (1980)*, 1–39.
- 34 JOSIP JURIĆ, *Pokušaj „Zbora za širenje vjere” god. 1627. da kod južnih Slavena uvede zajedničko pismo*, *Croatia sacra* 8, Zagreb 1934, 161, 167; M. BOLONIĆ, *Krčka*, n. dj., 157; ISTI, *Tiskane...*
- 35 Uspor. BAK, I. i II. Pastirski pohodi.
- 36 BAK; M. BOLONIĆ, *Školovanje krčkih glagoljaša, rukopis*; ISTI, *Krčka*, n. dj., 128–130; ISTI, '... kolijevka...'
- 37 Vidi bilj. 36; VA, *Relacije krčkih biskupa*; VJ. ŠTEFANIĆ, *Ivan Krajić i njegov glagoljski rječnik*, *Grada XV*, 1940, 151–181; M. POLONIJO, n. dj., 202–203.
- 38 Opširnije o tome M. BOLONIĆ, *Ekonomsko-socijalno stanje krčkih glagoljaša, Bogostovska smotra* 1975, 1, 97–116; 1976, 4, 475–500; 1977, 1, 101–123; 1978, 3–4, 299–318; ISTI, *Krčki glagoljaši i njihova služba izvan Krka*, BS, 2, 1965.
- 39 Vidi bilj. 19; BAK, I. Pastirski pohodi (1590); VJ. ŠTEFANIĆ, *Knjige*; M. BOLONIĆ, *Tiskane*; ISTI, *Stoljetne*, 139.
- 40 I. MILČETIĆ, *Hrvatsko, Starine* 33, 73–76, 520–522; Marija Pantečić, *Kulturni ambijent djelovanja Blaža Baromića, pisca i štampara glagoljskih knjiga*, SZ VI, 31–43; VJ. ŠTEFANIĆ, n. dj. (bilj. 32); VJ. ŠTEFANIĆ, GROK 246–250.
- 41 BAK, *Akti biskupa A. Dujmića i P. Bemba*; VJ. ŠTEFANIĆ, GROK 18; opširnije o hrvatsko-glagoljskom notarijatu vidi M. BOLONIĆ, '... kolijevka...'
- 42 I. MILČETIĆ, *Glagoljaši, osobito krčki, u prošlosti hrvatskoj*, *Smotra (Grlovićeva)*, I (1887), 287.
- 43 ISTI, *Otok*, 23, 27.
- 44 ISTI, n. dj., 27.
- 45 IVAN FERETIĆ, *Povijest grada i otoka Krka (Komad skazanja)*, *Vrbnik 1819. (rukopis)*; uspor. I. MILČETIĆ, *Pop Ivan Feretić, krčki istorik*, *Grada VII*, 1912, 344; M. BOLONIĆ, *Krčka – Seoski kaptoli*, n. dj., 123; ISTI, *Seoski kaptoli u krčkoj biskupiji*, BS, 1, 1966, 122–145.
- 46 M. BOLONIĆ, n. dj. (*Seoski kaptoli* u BS).
- 47 VA, *Apostolska vizitacija M. Priuli*.

- 48 BAK, I. Pastirski pohodi; I. Akti biskupa P. Bemba.
- 49 Uspor. VJ. ŠTEFANIĆ, GROK i GRJA I, II; Starine 33.
- 50 BAK, I. Pastirski pohodi; VJ. ŠTEFANIĆ, Sujevjerje na Krku u XVI. i XVII. vijeku, ZZN ŽIO knj. 29, 2 (1934), 229–231.
- 51 ISTO.
- 52 IVAN GRŠKOVIĆ-VJ. ŠTEFANIĆ, „Nike uspomene starinske” Josipa Antuna Petrisa (1787–1868), ZZN ŽIO knj. 37, 1953, 131 (dalje: PETRIŠ); M. BOLONIĆ, O životu i radu Ivana Feretića (1769–1839), Krčki zbornik I, 1970, 285–349.
- 53 I. MILČETIĆ, Glagoljaši, 286.
- 54 M. BOLONIĆ, Školovanje (rukopis); ISTI, Krčka, n. dj., 128–130; ISTI, ... kolijevka...; I. GRŠKOVIĆ, Školstvo (v. bilj. 82).
- 55 VJ. ŠTEFANIĆ, GROK 11, 21 i d.; uspor. i bilj. 49.
- 56 VJEKOSLAV KLAIĆ, Krčki knezovi Frankapani I, 1901, 41.
- 57 Uspor. E. HERCIGONJA, Društveni 35; DJURO ŠURMIN, Hrvatski spomenici, I, 1898, 200.
- 58 Vidi bilj. 38.
- 59 BAK, Akti biskupa Dunata a Torre, Alberta Dujmića; uspor. M. BOLONIĆ, Seoski; Starine, 523–524; 526.
- 60 VA, apostolske vizitacije Valiera i Priulija; BAK, II. Pastirski pohodi.
- 61 M. BOLONIĆ, Školovanje (rukopis); ISTI, ... kolijevka...; M. POLONIJO, Uzmak, 196–197.
- 62 BAK, I. Akti biskupa Ivana a Torre.
- 63 Uspor. VA, apostolske vizitacije i BAK, kanonske vizitacije; novije Šematizme; M. BOLONIĆ, Krčki glagoljaši i njihova služba izvan Krka, BS, 2, 1965, 342–356.
- 64 ŠIME LJUBIĆ, Commissiones et relationes Venetae, II, Zagreb 1877, 38; usp. i E. HERCIGONJA, Društveni, 11.
- 65 BAK, Akti biskupa P. Zuccherija.
- 66 ISTO.
- 67 BAK, Spisi biskupa I. Šintića; M. BOLONIĆ, n. dj., 345–346.
- 68 GIAMBATTISTA CUBICH, Notizie naturali e storiche sull'isola di Veglia, I, Trieste 1874, 105.
- 69 VJ. ŠTEFANIĆ, Ivan Kraljić, 155.
- 70 Vidi bilj. 64.
- 71 L. JELIĆ, N. dj., XVII, br. 244.
- 72 ISTI, n. dj., XIX, br. 29; uspor. i M. BOLONIĆ, n. dj., 355–356.
- 73 Vidi bilj. 63 i 67.
- 74 I. MILČETIĆ, Glagoljaši, 283.
- 75 BAK, Akti biskupa P. Zuccherija; M. POLONIJO, Uzmak, 206.
- 76 I. MILČETIĆ, Glagoljaši, 220; M. BOLONIĆ, Školovanje.
- 77 Vidi bilj. 45; I. FERETIĆ, Litopisanja... 1792–1814, Pučki prijatelj, Krk 1901. i d.; M. BOLONIĆ, Bratovština sv. Ivana Krstitelja u Vrbniku – Kapari – i druge bratovštine na Krku, 1975; ISTI, Ekonomsko, BS, 4, 1976, 499; I. MILČETIĆ, Glagoljaši, 282.
- 78 DINKO VITEZIĆ, Poslanica I (1885) i II (1892); BOŽO MILANOVIĆ, Hrvatski narodni preporod u Istri, I (1967) i II (1973); FRAN BARBALIĆ, Narodna borba u Istri od 1870. do 1915. godine, JAZU 1952.; VJ. ŠTEFANIĆ, Staroslavenska; M. BOLONIĆ, ... kolijevka...; ISTI, Krčka, n. dj.
- 79 VJ. ŠTEFANIĆ, Ivan Kraljić; M. BOLONIĆ, Školovanje.
- 80 I. MILČETIĆ, Školske vježbe s otoka Krka (1796), Grada VII, 1912, 320; ISTI, Glagoljaši, 283–284; M. BOLONIĆ, Školovanje.
- 81 PETRIŠ, 113–114; DAROSLAV, Dragutin A. Parčić, 4 i bilj. 1; M. BOLONIĆ, Školovanje.

- 82 Uspor. I. GRŠKOVIĆ, Školstvo i prosvjeta u Vrbniku u doba crkvene uprave, Krčki kalendar 1941, Zagreb, 65–98; VJ. SPINCIC, Crtice iz hrvatske književne kulture Istre, Zagreb 1926: M. BOLONIC, Kulturna povijest otoka Krka, u n. dj., 169–221.
- 83 PETRIŠ, 107.
- 84 I. MILČETIĆ, Glagoljaši, 286; PETRIŠ, 131 (Feretić); I. GRŠKOVIĆ, n. dj.; M. BOLONIC, Kulturna, u n. dj., 202 i d.; ISTI, Školovanje.
- 85 B. MILANOVIĆ, n. dj.; FR. BARBALIĆ, n. dj.; I. ŽIC ROKOV, Razne grane gospodarstva, u nav. dj., 169–221.
- 86 I. MILČETIĆ, Otok, 27; ISTI, Glagoljaši, 293. Tu on god. 1887. piše: „Onuda (tj. na Krku) je još i danas pop jedini predstavnik hrvatske misli, a krčki su popovi – uz male iznimke – najgorljiviji Hrvati; oni su probudili hrvatsku svijest po otocima, a pomažu je buditi i po zapuštenoj Istri”.

SUMMARY

The Glagolitsa in Krk in the past

Historically, the island of Krk was, because of its situation, on the boundary between East and West and therefore, it was influenced by eastern and western cultures. Politically, it was mostly under foreign rule. The liturgy in old-Slavic was introduced into the island by Methodius' disciples after his death in 885. Visible evidence of the antiquity of Glagolitsa are: the inscription of Krk (11th century – Krčki natpis), the stone slab of Baška (Bašćanska ploča), the oldest document from the year 1100, etc...

The synods held in Split in 925 and 1060 spoke about the attitude of Rome towards the use of old-Slavic in liturgy. This attitude changed after the 4th Lateran Council held in 1215 when the use of other languages and ritual forms in the Church became acceptable. Pope Innocent IV gave his consent to the use of Glagolitsa to Filip, bishop of Senj (1248) and to the Benedictine monks in Omišalj (1252). After the Councils of Trent (1579 and 1603), in an official visit, an apostolic delegation approved the clergy's use of Glagolitsa. The bishops of Krk, the majority of them foreigners, referred to their diocese as „glagolitic”. They concerned themselves with the training of deacons, popularly called „glagoljaši” (pronounced: glagolyashi). The chapter houses where all priests of a parish assembled, played an important part in the instruction of priests („glagoljaši”). The parish priest was „primus inter pares” and the rest were the „comparochi”. Together they performed their pastoral duties and choral services (at high masses and ceremonies). They shared their income (the tenth of the curacy and other). They were educated at home (in private schools), at the episcopal („glagolitic”) schools in Krk and later, also, away from the diocese. Their education was on the same level as that of the Latin clergy. There were many uneducated and peasants in their ranks but there were also intellectuals who made Krk the heart of Croatian glagolitic literature (Vj. Klaić); of the preserved 700 texts in glagolitic 450 are, in one way or another, connected to the island and the „glagoljaši”. They were the upholders and guardians of our religious, cultural and popular traditions. They were the founders of the first primary schools where they taught. Their cultural and political activities spread beyond the boundaries of Krk to Istra and Croatia. A number of names: Baromić, Vid Omišljanin, Brozić, Franki, Volarići, Vitezići, Trinajstići, Gršković, Premuda, etc., testify to this.